

Kornai János hatása és A gondolat erejével c. könyve visszhangja

Vajon szocialista országának tekinthető-e Kína? A kérdés okot ad némi töprengésre, és Kornai Jánost, a Harvard professzor emiritusát is élénken foglalkoztatja, ami nem csoda, hiszen életműve számottevő része a szocialista rendszer gyökereinek hatoló elemzéséről szól. Legutóbb megjelent könyvében a status quót így jellemzi: Kínában (és Vietnámban) a látványos változások során a kommunista párt megőrzte politikai monopoliumát, a pártállam korlátlan totalitárius hatalmat birtokol, ugyanakkor a tulajdonosi szerkezet „messzire került a klasszikus szocialista rendszerrel”, és a hivatalos ideológia is megváltozott, piacharát arculatot öltött; a kapitalizmus iránt mutatott barátságát azonban marxista-leninista jelszavakkal, Mao Ce-tung gondolatát iránti hűségnyilatkozatokkal álcázzák.¹

Bármennyire másképp alakultak is Kína politikai viszonyai, mint a magyarországiak, bármennyire mások a dimenziók, nemcsak fizikai értelemben, hanem a múltat-régmúltat s bizonyára a jövőt is beleértve, a rendszerkritikus Kornai János írásának hazai és kínai fogadtatása mutat némi hasonlóságot. Hatásuk a gazdasági reformok idején erősödött fel, korántsem függetlenül attól, hogy a politikai vezetés milyen irányt vett. Kínában 1983 óta publikálják Kornai tanulmányait, az átírt A hiány kiadása hozta meg – bő fél évtizeddel később, mint Magyarországon. Nálunk A hiány 1980-ban jelent meg, és három kiadással együtt az akadémiai fülkét, tízezrek olvasták, bizonyára azok is, akik a matematikai levezetéseket nemcsak egyszerűséggel állapozták. Mert maga a szöveg közelebb volt – és főleg bizonyító erejű. A magyar pártvezetés abban az évben épp egy újabb, átfogónak szánt gazdasági reformcsomagot hirdetett meg, amely a világpiacon árak átvételétől a kisebb vállalkozások engedélyezéséig terjedt; ebben a közegeben A hiány egyszerre volt inspiráló és kijózanító hatású. Még akkor is, ha műve irántmódiát Kornai negyedszázaddal később úgy jellemezte, öncenzúrárt alkalmazott: „A könyv fontos igazságokat mondott ki. Minden szavát abban a meggyszózádságsban vetettem papírra, hogy igazat, csak az igazat írnom. De annak is világosan a tudatában voltam, hogy a könyv nem tartalmazza a teljes igazságot.”²

A hiány még abban az évben meglelt angolul, majd franciául és lengyelül, 1986-ban pedig Kínában is, ahol több mint százszáz példányszámmal a nem trodalmi művek kategóriájában az év bestsellere lett. Ebben az időszakban a kínai pártvezetés reformer irányultságú volt, tanulni akart a magyar megoldásokból, komolyan gondolta, hogy piacgazdaságot vezet be. A reformértelmeség pedig úgy tekinthet Kornai művére, mint a sztalini szocializmus átfogó bírálatára, hivatkozásai alapján tekinthette. A Kornai által „klasszikusnak” titulált rendszertől elszakadt Magyarországon A hiány akkor már más sugallt: azt, hogy a gazdaság egyes területeire korlátozott reformok nem hozhatnak érdemi változást.

A politikai rendszer kritikája Kínában gyakorlatilag tabu maradt. A hiány megjelenése után két évvel Pekingben még kiadták A magyar reformfolyamat: viziók, remények és a valóság című, 1987-es keltezésű tanulmányt, amelyben Kornai voltaképpen leszámolt a szocialista rendszer megreformálhatóságának idejével. Majd egy korábbi munkáját, az 1972-es Erőltetett vagy harmonikus növekedést is lefordították. Az 1989-ben Magyarországon újfent viharos erősségűnek bizonyult Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében kínai nyelvű változata azonban már csak Tajvanon jelenhetett meg, 1993-ban.³ A rendszerváltás alapléteimént,

gpedzették.²⁶ Magam úgy vélem: alig-nem egy romokban heverő országba, retné bebetonozni magát. Ha a valk bátor-ságával szembeáll mindennel mindenki-vel, ami és aki Magyaror-ig normális létezését, ne adj’ Isten, földesét biztosíthatja, akkor előbb-5bb úgy jár, mint Dürrenmatt drámá-yan a Római Birodalom hanyatlása- k végstádiumához asszisztáló nagy mulus, aki utolsó napjaiban már csak yúkjainak parancsolhatott.

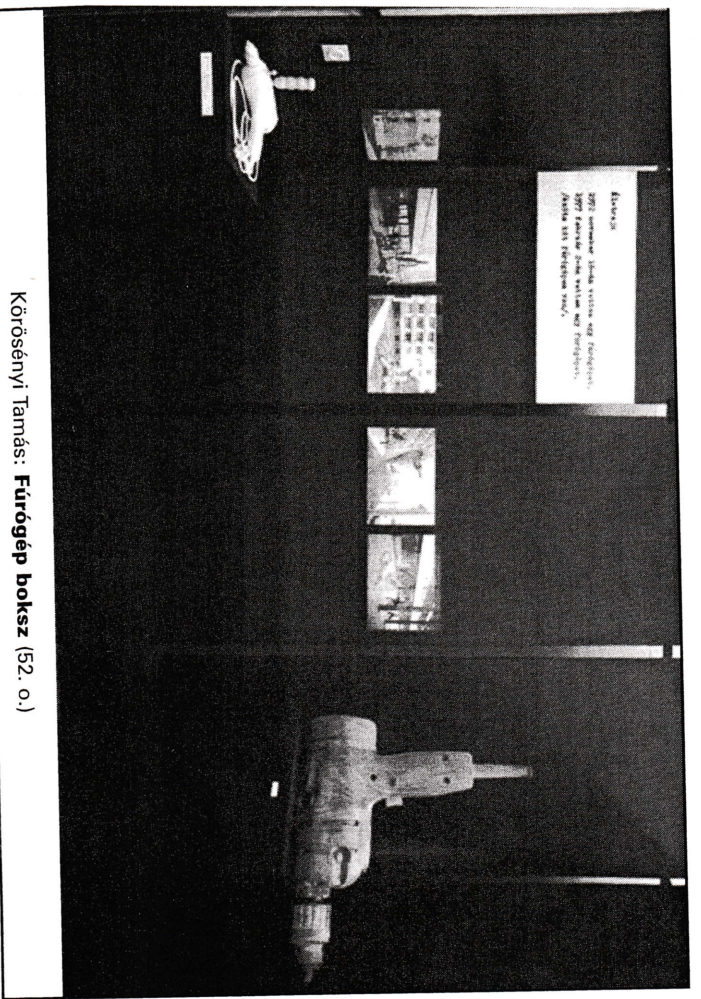
Persze én is csak erősen remélni tu-m, hogy a romokon való uralom hiá-valóságát még időben felismerik Or-nék. Igaz, ha ezt képesek volnának látni, akkor mivel magyarázhatnánk t a nagyfokú dilettantizmust, amit zdaságpolitikai ügyekben kormány-

A már hivatkozott elemzésében a Nomura pé-l, ül ügy véli: októberben már késő lesz ahhoz, egy a jövő évi költségvetési folyamatoakat rendbe egye a kormány.

zásuk első heteiben felmutattak, s ami annyi kézzel fogható kárt okozott az or-szágnak?! Aminek nyomán, apró módosítással, újra érvényessé vált a Professzo-rok Bathyány Körének 2010 tavaszán közötte választási felhívása: „Tombol a kormányzati felelőtlen ostobaság. Ezért fontos, hogy menjünk el szavazni, és mindkét szavazatunkat az egyedül kormányképes (...) erőre adjuk. Te-remtünk ezáltal biztonságos, boldog jö-vőt magunknak és utódainknak!”²⁷

A felhívás kipontozott részében akkor még a „mérskelt polgári” kifejezés szerepelt. Ma már látható, hogy ilyen erő nincs, hiszen mérskelt polgárok nem számolják föl a demokratikus jogállam intézményeit. Ezért szabad a gazda: ki-ki kedve szerint választhat. Csak tessék, csak tessék! Amíg egyáltalán lehet.

²⁶ Professzorok Bathyány Körének választási felhívása. 2010. március 22. www.bia.hu/professzorok.

Kőrösenyi Tamás: Fűrógép boks (52. o.)

¹ Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás, Akadémiai Kiadó, 2007.
² Kornai János: A gondolat erejével, Osiris Kiadó, 2005.
³ Angolul: The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary. W. Norton, 1989.

ügy a stabilizáció, a privatizáció műhenjét vagy éppen az állami és a magángazdaság átmeneti együttélésének esélyeit taglaló írás a Kínai Népköztársaságban fennakadt a cenzúrán. Néhány évvel később a nagy összegű műve, A szocialista rendszert azonban egy pékingsi kiadó több évig tartó engedélyeztetés után megjeleníthette. Pedig ennek utolsó fejezetében Korna már végzőslo következtetéseket von le: „A reformnyomatok közepette a kommunista párt meg akarja tartani hatalmi monopóliumát, de eközben szabadjára engedélyeztetés után megjelenítheti a kommunista feladatát követelő (...) A kommunista kormányzat készülszűket, hogy lemondanak az emberek megfélemlítésének hegyetlen módszeréről. De amint kevesebb a féltendő, az emberekben elemi erővel tör fel az igény az önkényuralom teljes felszámolására és az intézményesen garantált demokráciára. Ez uszszűlybe, sőt hiélezett helyzetben véguszszűlybe sodorhatja a kommunista párt hatalmát.”⁷⁴

Korna írásai Kínában a radikális reformerek – köztük harvardi tanítványai – és a Hongkongba húzódtak, néhan a Népköztársaságon belül önkéntes száműztetésbe vonult értelmiségiek ma is gyakran tekintik hivatkozási alapnak. Utóbbiak nem elégedtek meg azzal, hogy a gazdaságban a reform és a nyitás óriási növekedést sikerrel hozott, hanem „politikai reformot” szeretnének kivívni; voltaképpen demokráciát. Talán ez is megenged némi párhuzamot a honi viszonyokkal: a nyolcvanas években a magyar reformértelmség már nem érte be a gazdasági mechanizmus átalakításával, előbb, a lényegzet némiképp elkenőzve, modellyültást szorgalmazott, majd 1986-ban és 1987-ben a demokráciuss ellenzékkel kerülve egyre nyilvánban politikai reformokat, végül pedig rendszerváltást. Erre Kínában is akad példa, Korna János méltatói között is; az interneten Oreg Tao dñnében bemutatkozó szerző a következtetésképpen kommentálta A szocialista rendszer című művet: „Sok könyv letszik, amelyek a fennálló rendszert bírálják, de egyik sem képes olyan logikusan és ésszerűen megenni, mint Korna műve. Ez az egyedül, amely a párt és a szocializmus ellen trányul.”

Kínában a pártvezetés nem tűri el politikai hatalmának felháztástát. Ebben a helyzetben Korna A gondolat erejével című önéletrajzának kiadását sem engedélyezték, a kötet – az angol, a japán, a orosz, a vietnami és a lengyel nyelvű változat után – a hongkongi Chinese University Press gondosdásában tavaly jelent meg. Hatása azonban a Kínai Köztársaságban is érződik, elemzői és hívei főképp a tudósi pálya tudatos felépítésére, a kénszerű öncenzúrára, a rendszerkritikára és a szabadságyra rezonáltak; a népi Kínában övatosobban, azon kívül radikálisokban. Összeállítasunk ezt dokumentálja az émulat eszrendő kínai nyelvű sajtója alapján – recenziókkal, kritikákkal, visszamélkezésekkel, amelyek aprójaja Korna János önéletrajzi művének megjelenése.

I. Magas polcon

„Amikor 2009. szeptember 23-án a kínai nemzeti rádió interjút közölt Csuo Hsziao-csuannal, aki 2002 óta a kínai nemzeti bank elnöke, és 2003 óta a monetáris politikát meghatározó bizottsá-

got is irányítja, az interjút készítő riportert a következők mondták: „...A bank elnök nem túl nagy iródlásának közepén lévő asztalon halomnyi irat fektült, legtejeén Korna János önéletrajzi könyve, amely meglehetősen viseltesnek tűnt: látszik, hogy sokat forgatják.”⁷⁵

Farkas Zoltán

⁷⁴ Korna János: A szocialista rendszer. Kritikai politika gazdaságyan. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., 1993. Az angol kiadás 1992-ben jelent meg az Oxford University Pressnél.
⁷⁵ Közli Xu Chengang: A gondolat erejével című könyv és a gondolat útja című recenziójában. The

sajtóban már ismert kínai személynveket kisjés szerint, az ismeretlen, meg nem honosodott neveket az angol változat szerint közöljük, azzal a helystrással, ahogy viselőik használják. Koszonet Hu Shenshennek a segítséget és a közölt dokumentumok egy részének fordításáért.)

II. Elhallgatások

A hiány megjelenésekor Kína még nem volt tagja a szerzői jogokról szóló nemzetközi egyezményt aláíró országok együttesének, nem is kért engedélyt a közlésre, jogdíjat sem fizettek érte. A hiány angol nyelvű kiadásának ára 100 dollar volt, a kínaié 1 dollar. Az angol kiadás a nemzetközi közgazdasági szakmában széles körben elterjedt, sokszor idézik, de nem lett belőle kereskedelmi siker. Az lett viszont a kínai kiadás, amely egyetlen jüant sem hozott szerzőjének.

Hírnevet annál inkább. S bár A gondolat erejével Kínában az egykori magyarországi szohaszórdat szerint leginkább talán a tírt kategóriába tartozhat, a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Közgazdaság-tudományi Kutatóintézetében 2009. szeptember 8-án félnapos konferenciát rendeztek róla. A fő előadást az intézet egykori igazgatóhelyettese, Mao Tiansi⁷⁶ tartotta. Részletek az előadásból:

„Egy olyan környezetben, ahol nincs szabadság, nem születhetnek nagy gondolkodók. Ezért nehéz elképzelni, hogy felbukkanjon Kínában is egy Kornalhoz hasonló önálló és független gondolkodó. (...) Korna munkássága elsősorban az autoriter szocialista tervgazdálkodást kritizálja, és ez, figyelembe véve a környezetet, amelyben született, nagy nyomást jelenthetett a szerző számára. (...) Kornának a szocializmussal és a marxizmussal kapcsolatos kritikája előrről némi Marx iránti elismerést. Különösen A tőke szigorú logikáját csodálta. Azonban A tőke című művének első és harmadik része, különösen az értékelmélet újragondolása után szakított a marxizmussal. Egy ilyen lépést nem fogadnának nálunk könnyen és nyugodtan. Egyetértünk egyes baloldali cikkek kritikájával, mely szerint a »kínai stílu-

sú szocializmus egyetlen a marxizmus elhagyásával«. Azt hiszem, ezek a cikkek elméleti logikájukat tekintve helyesek. Miért mondom ezt? A mostani, úgynevezett »kínai típusú« szocializmusban a két legfontosabb kérdést nem lehet említeni: az egyik az osztályharc, a másik pedig a magántulajdon eltörlése. (...)»

Az úgynevezett kínai szocializmusnak már semmi köze a marxizmushoz. Ha az eredeti fogalomról beszélünk, meg kell említeni az osztályharc elméletét, és az ebből eredő forradalmat és proletárdiktatúrát, így a magántulajdon felszámolását is. Ezekről a kínai szocializmus nem beszél, igaz? Ezért ez a »kínai típus« országunk átalakulásának csak egy nagyon fontos következtetesen a poszt-szocializmusról szólónak, és csak ríkan az átalakulás konkrét céljáról. Ó úgy véli, hogy az átalakuláson áteső országokban nehezen valósítható meg az ideális piacgazdaság (...). Epp ezért nem szabad túl nagy elvárásokat támasztani. Korna könyvét előlvasva úgy érzem, nem szabad túl sokat követelni. A váltás utáni problémákhoz racionálisan, toleránsan és analitikusan kell hozzáállni, hiszen nagyon is bizonytalan, ki lehet-e ideális piacgazdasággal rendelkező országot építeni.”

III. Lassú vizek

Korna 1981 nyarán ismerkedett meg Wu Jingliannal, aki ma a kínai reform egyik építőmestere, a legkövetkeztesebben reformpárti kínai közgazdász, beceneve: Marbet-Wu. Korna és Wu barátságát – A gondolat erejével egyik epizódja alapján – a Nemeztközi Közgazdasági Társaság atheni konferenciáján kezdődött, amelyen Sir John Hicks, a 20. század közgazdaság-tudományának egyik nagy alakja elnökölt, aki egy évvel ké-

⁷⁶ Mao Tiansi 1978 és 1982 között a reformközgazdász Sun Jifang titkára volt, jelenleg a Sun Jifang gazdaságtudományi alapítvány főtitkára.

⁷⁷ Lásd erről: Korna János: Marx egy kelet-európai értelmiségi szemével, Mozgó Világ, 2008/12.

sőbb megkapta a Nobel-díjat. A konferencián Kornai arról tartott előadást, hogy a hiány a szocialista terülagazdaság rendszerspecifikus visszássága, és éles utóba bonyolódott V. R. Haszaturuval, a Szovjet Közgazdasági Társaság elnökével. Wu azonban Kornaihoz hasonlóan úgy vélte, hogy a hiány nem alkalmi hibák következménye, hanem a központosított terülagazdaság immanens baja.

A magyar és a kínai kommunista pártok közötti, valamint az államközi kapcsolatok tülelték Szovjetunió és Kína viszonyának megromlását, amely 1969-ben egy súlyos határincidenssel kezdődött, és csúcsmomentumra ért a Kínai Népi Hadsereg és a Szovjet Hadsereg közötti harcok során. A konfliktusban visszajött magatartást tanúsító magyar pártvezetés tekintélye az 1968-as gazdasági reformmal csak nőtt Kínában, ahol gondosan tanulmányozták annak alkalmazható vonásait. Az együttműködés egyik bizalmas bizonyítéka, hogy amikor a lengyelországi szakszerveket elrendelese és a Szovjetunió afganisztáni bevonulása után a kelet- és közép-európai szocialista országok nem jutottak nyugati kölcsönökhöz, Kína beavatkozott. Az adóssághalálhátására Magyarország 1981 őszén felvetést kért a Nemzetközi Valutaalapba, ám az 1982-es csatlakozásakor annyi valutát, sem volt, hogy az IMF-vel, azaz az alapítókéhez való hozzájárulást be tudja fizetni. Ehhez Kína nyújtott kölcsönt, mégpedig a legnagyobb tötekben, nehogy a magyar vezetés még jobban magára haragítsa az IMF-csatlakozást ellenző moszkvai hatalmasságokat.

A Kínai Társadalomtudományi Akadémia 1985 nyarán hívta meg Kornait és feleségét, akik négy hetet töltöttek el az országban. Az utazás másik szervezője a Világbank pekingi missziója volt. Az út fő eseménye egy konferencia volt, amelyet egy túriscsajton tartottak. A Bashan lassan úszott a Jangce folyón, egy-egy nevezetes helyen meg-megállt. Maguk a kínaiak ezt a konferenciát a reformfolyamat kiemelkedő eseményének tartják. A hét neves külföldi vendéget – köztük a későbbi Nobel-díjas James Tobint, Othmar Emminger, a német jegy-

bank korábbi elnökét, Alekszander Bajt jugoszláv professort – és a kínai közgazdászokat a hajókonferencia előtt Csao Ce-jiang miniszterelnök fogadta. Ő később nemcsak a reformmal üttött ki magának nemzetközi tekintélyt, hanem azaz is, hogy 1989 nyarán lement a Tiananmen térre a lázongó diákokhoz, tárgyalásokat ajánlva nekik. A tinteles levezetés után Csao Ce-jiangot leváltották, és 2005-ben bekövetkezett haláláig hazi őrzetben tartották.

Egy évvel később adták ki Kínában A hiányt. „Amikor Kínában felszámolták a parancsgazdaságot, akkor ez a könyv szolgált elméleti háttérként. Mindent, ahol a közgazdaságtant okították, tanítványok használták” – írja önleletrajzi könyvében Kornai. A gondolat erejével megjelenése alkalmából a pekingi *The Economic Observer* ismertette a szerző kínai „pályafutását”.⁸

A múlt század nyolcvanas éveit az ideológiai béklýóktól való szabadulás, a múlttól való elfordulás és az újdonságok létrehozása iránti vágy jellemezte. Az emberek befelé fordultak a régi fajta diskurzusba, és szomjazták az új eszméi és elméleti források. Így amikor Kornai János magyar közgazdász *A hiány* című műve megjelent, a kínai kollegák rajongással fogadták elemzését és fogalmi rendszerét (...) a média már 1984-ben elkezdett Kornaival és könyvével foglalkozni. Sőt a könyv fordításának nyomtatott példányait is terjesztették már. Bár egyes nyugati kollegák bírálták Kornai empirikus kutatásait, a bizonyítást kifogásolva, a kínai tudósok számára, akik arra vágytak, hogy megszabaduljanak a didaktikus és üres beszédtől, a Kornai-féle módszer a maga tényleges helyzeblől való kiindulásával és a probléma valódi felderítésével hivatkozási és tanulási alapul is szolgált. Megalakult az Átszervezési Reformok Bizottsága és az ahhoz tartozó intézet is, amely 1985.

február 11-étől a Pekingi Ifjúsági Gazdasági Társasággal együtt, valamint 21 minisztérium, kutatóintézetek és felsőoktatási intézmények részvételével ki-terjedt vizsgálatot folytatott a gazdasági rendszer reformjáról és annak hatásairól. Csaknem 400 szakember, egyetemi és főiskolai hallgató végzett felmerést 23 kiválasztott városban. Az eredmény egy 156 oldalnyi jelentés, egyike a legelső empirikus kutatásoknak. Ebben egy úgyszerűsített Kornai-indexet használtak arra, hogy jelöljék a piaci mechanizmus szerepének mértékét a korlátozott erőforrás típusú, kínaiaközpontról az igények szabályozta, keresletközpontú piacra való átmenetben. Az eredmények azt mutatták, hogy a vállalkozások vevőkenti szuveren státusa egyre inkább erősödött, míg az eladók monopóliumhelyzete gyengült. A kutatási eredményeket *Reform: eláttünk levo kihívások és lehetőségek* címmel 1986 áprilisában tették közzé. (...)

Az úgyszerűsített Bashan Luu-konferenciája a kínai reform történetének mérföldköve lett. Kornai az állami felügyelet és a piaci koordináció különböző lehetséges kombinációit, azaz a gazdasági reform négyféle modelljét mutatta be (...) egy hónapot töltött Kínában, ami kisebb fajta szenzációval ért fel akkoriban. A Kornai által ismertettet reformmodell sokak figyelmét felkeltette. Olyannyira, hogy még Zhao Renwei⁹ is meghívták a Tervezési Bizottsághoz tartozó intézetbe, hogy tartson erről előadást.

A hiány 1986-ban jelent meg Kínában, több fiatal fordításában, és hirtelen ezzel egyidejűleg hiányzik lett *A hiányból*. Kornai a kínai kiadás előszavában a következőket írta: „A változásra való felkészülés első lépése mindig a valóság megértése. (...) Kína százszor nagyobb Magyarországnál, de ennek a könyvnek a tárgya nem Magyarország, hanem a hagyományos vagy klasszikus

értelemben vett szocializmus modellje. Amikor Kornai ismét Kínába látogatott, polgármesterek, egyetemi tanárok és vezetők azt mondták neki: „Az ön te niványa vagyok. Kornai nagyon meg-lepte ez a fajta tisztelgés. Pedig a könyvét a Közgazdaság-tudományi Kiadó egyik legfőbb büszkeségének tekintették és történelminek nevezte. A Tervezési Bizottság vezetője pedig egy olyan tilésen elnökölt, amelyen kifejezetten *A hiány* című könyvvel kapcsolatos kérdéseket vitattak meg. Ezzel szemben Kornai műve Kína tudományos és politikai életére egyaránt példátlan hatást gyakorolt; olyan hatást, amely sok mindent rávilágított, és amely segítette az empirikus kutatás kultúrájának megfonosodását a közgazdaságtanban.

Mind az Olvasás című magazin, mind a Gazdasági Kutatások című folyóirat kutatása megállapította, hogy 1985 és 1989 között Kornai nevének nyomlata tott formában való megjelenési gyakorisága jóval meghaladta más közgazdászokét. (...) Tudományos tevékenységéről többször is jelölték már közgazdaság Nobel-díjra. A berlini fal 1989-es leomlása, a Szovjetunió és a keleti blokk szétesése után azonban egyesek szemében Kornainak a hagyományos szocializmussal kapcsolatos kutatásai talár már nem bizonyultak elég jelentősnek.

Ha lehetséges vizsgálati tárgyakként gondolunk országokra, egyértelmű, hogy Kína a hagyományos szocialista rendszer tekintetében gazdagabb anyaggal szolgált, mint Magyarország. Azonban Kína nem tud felmutatni olyan közgazdászokat, akik olyan alapos elemzések vetnének alá az országot, mint Kornai saját hazájával tette. Jogosan kérdezhettük, miért nincs kínai Kornai. Nos, ugyanazért, amért Kínának nem volt 56-os forradalma vagy Nagy Imreje. Volt Kínának egy Liu Sao-csi nevű elnök, aki az őt ért üldöztetések miatt halt meg, azonban nem volt olyan miniszterelnöke, aki meg-egyződésért és eszméért hajlandó lett volna feláldozni az életét. Azt, hogy egy adott társadalomban milyen kiemelkedő egyéniségek tűnnek fel, vagy hogy egy-egy

⁸ Liu Hong: Kornai-láz. *The Economic Observer*, 2009. október 16.

⁹ Zhao Renwei az Akadémia professzora, egyik fő kutatási területe a kínai jövedelemegyenlőtlenség elemzése.

talán kiemelkednek-e ezek az egyének, nagyban meghatározza az a bizonyos közös talaj, amelyről »kinőhetnek.« Ezek a nagyserű egyének, még ha távol vannak is egymástól, a tudatosság, az eszmék, a bátorság és a bölcsesség tekintetében hatnak egymásra. Kornai ismeri mind a marxizmus, mind a modern közgazdaságtan megállapításait; megtapasztalta mind a zsidók üldözöttségi sorsát, mind a szahinjsia rendszer politikai terrorját és gazdasági hanyatlását; és ő volt az, aki nek a gondolkodása az 1956-os magyarországi események vere és tíze közepete formálódott. Ideológiai, kulturális, politikai és szociális tekintetben is ellátozhatatlannul kiartott elhatározása mellett, amelynek lényege a hagyományos szocialista gazdasági rendszer valódi arcanak bemutatása modern közgazdasági megközelítés segítségével. 1990 márciusában Kornai és Jeffrey Sachs¹⁰ Helsinkiben egy olyan tudományos konferenciának szervezésén fáradozott, amelyre a rendszerváltó országok közgazdászait hívták meg. Még tartott a konferencia, amikor egy cseh közgazdász bejelentette, haladéklatlanul hazá kell utaznia. »Aki most nincs ott a Vencel téren, nem jut később miniszteri bársonyszékhez.« Sikerkült időben hazatérnie, és meg is szereznie az áhított pozíciót. Kornai halkan megégyezte, ő nem sietett vissza »Magyarországra Vencel teretere.« A tudomány és a politika határmezsgyéjén – így jellemezte saját helyzetét.

Talán a mai emberekkel nehéz megérteni a hiány fogalmát. Mivel a hagyományos szocialista rendszer már a múlté, hiány sem létezik. Azonban a 20. század hosszú történelme során, különösen a második világháborút követő évtizedekben, sok százmillió ember élt egyútt a mindennapos hiánnyal. Az éhínség áldozatainak számát pedig végképp nehéz megbecsülni. Kínában minden negyven évnél idősebb embernek

van személyes tapasztalata arról, milyen érzés a hidegben sorban állni és jegyre vasárolni. A hiány a szegénység mutatója, de a tartós hiányt eredményező rendszer magát a legkedvezőbb rendszernek kialakítja ki. Kornai nagyszában rejlik, hogy mindent leírta. Szerencsére vagy szerencsétlenségére, az abban leírt rendszer már nem létezik. Bárhogy történt is, Kornai egyedülálló hozzájárulása tagadhatatlan a 20. század gazdasági gondolkodásának fejlődéséhez.

A hiány című könyvhöz készült egyik borítótérven a császár új ruhájának története elevenedik meg: egy férfi áll a tükr előtt meztelenül. A terv Kornai iródai falának állandó díszé maradt.

IV. Innovatív gondolatok

Önéletrajzában Kornai sajátos önéletrajzban végez: A hiány megírásakor nem fogalmazta meg nyíltan, hogy a szocialista rendszer bajainak politikai gyökerei vannak. Akkor álláspontját azzal magyarázta (és tette önmaga számára is elfogadhatóvá), hogy arra törekedett: könyve legáltalán jusson el a szocialista országokban az olvasóhoz. A későbbi kötetek körüli bizonytalanság az elhalgatás és a sejtetés elegye volt az egyetlen lehetséges megoldás. Mert szerzője biztosra veszi, hogy ha a hiány éles politikai elemzést is tartalmazott volna, csupán szamizdatként, szűk körben terjedhetett volna. Legáltalán azonban szótárhoz jutott el, sőt 1999-ben második is megjelent. Ebből az alkalomból Kornai Pekingben, Sanghajban és Szeszenben tartott előadások. Öncenzúráról mentes önéletrajzi kötetét Hongkongban a helyi televízió ismertette.

...Nekem személy szerint nagyon tetszik a könyv címe, hiszen a gondolatnak

valóban nagy ereje van. Persze itt első sorban olyan gondolatokról beszélünk, amelyek jelentősek, nagyszerűek, igazak és mélyek. Tudósként, sokak szerint, Kornai legnagyobb eredménye, hogy hiánygazdaságot definiálta a tervezettségű gazdaságtól (...). Önéletrajzi írása nem tartalmaz elméleti boncolgatásokat, így egy átlagos olvasó is könnyen megértheti. Felteve, ha érdeklő a tervezettségű gazdaságról: az, hogy miért kell átalkulnia a rendszernek idővel, vagy hogy miért van amúgy bukásra ítéelve (például a Szovjetunióban). De azok számára is ajánlott ez a remekmű, akik a filozófia iránt érdeklődnek.

Olvashatjuk, hogy Magyarországon, egy kis kelet-európai országban, egy tudós, egy közgazdász hogyan küzdött nehézségek közepette az igazságot és az önálló gondolatokért, hogyan folytatott eredményes kutatásokat. Néhány fontos részlet. Kornai 1928-ban született, tehát idén ünnepele 81. születésnapját. Magyarországon nőtt fel. Az ötvenes években, amikor hazája szovjet nyomaszt a tervezettségű gazdaságra rendezkedett be, már elkezdett kételkedni a rendszerben. De tudása nyugati típusú gazdaságról csak könyvekből származhatott: nem szerezhetteit valós tapasztalatokat, nem végezhetett összehasonlítást. Először 1963-ban látogatót el Londonba, és a London School of Economics-on kutatót. Nagy hatással volt rá ez az alkalom: megapaszthatatta, hogy a lakosság jólétben, bőségben él, szemben egy olyan, általa megszokott társadalommal, ahol mindenből hiány van. Ez nem egyedülálló élmény: mindenkinek ebben van része, aki tervezettségű rendszerben él, és kapitalista államban tesz látogatást. (...) Aki a szocialista tervezettségű gazdasággal és annak hibáival foglalkozik, annak látnia kell a vele ellentétes rendszer példáját. Többek között erről is szól Kornai könyve.

Egy másik, Kornaitól származó, a szocialista gazdasági rendszer bíráló, úttörő fogalom a puha költségvetési korlát. Egy gyárnak vagy egy családnak is van saját költségvetése, amelynek

korlátozó ereje van. Ha egy család csak 1000 jüant költöhet el egy hónapban, ám ehelyett 1500-at ad ki, akkor valahonnan meg kell szereznie a hiányzó összeget, kölcsönből vagy akár illegális forrásokból. Más szóval, az 1000 jüan egy kemény költségvetési korlát. A puha költségvetési korlát a szocialista rendszer állami vállalatának működésére jellemző. Egy egyszerű példával, saját értélmézésemben: egy gyár egyhavi költségvetése legyen 10 ezer jüan, de 15 ezer jüanos kiadást produkál. A tervezettségű rendszernek köszönhetően azonban továbbra is műközhet, nem lesz messzemenő következménye a költségvetésen felüli 5 ezernek. Tehát a költségvetésnek a gyárral, az állami vállalatnál szemben nincs korlátozó ereje, ezért »puha«.

Azt mondják, az már kiemelkedő teljesítmény, ha egy tudós egyetlen innovatív gondlattal áll elő. Kornai, egy kis ország nagyserű közgazdásza már az eddigi műsorunkban röviden prezentált két úttörő fogalommal is különlegesen számított a szakmában. Nem beszélve arról, hogy ezeket a gondolatokat az idő is igazolta. Kornai munkáit mind a nyugati világban, mind Keleten – például Kínában – elismerik. (...) a közgazdaságtan és a reformok, illetve azok elmélete iránt érdeklődők – akár tudósok, akár átlagos olvasók – sokat tanulhatnak. *A gondolat erejével* című könyvből. Úgy is mondhatjuk, számukra ez kötelező olvasmány.

V. A Harvardon

Kornai 1984-ben kezdett tanítani a Harvardon, ahol voltak kínai tanítványai is. Az amerikai egyetemeken a Ph. D.-programok keretében mindenkégy graduáte (felsőfokú) diákkal két-hét tanár egyenlően is foglalkozik. Kornai egyik harvardi kollégájával, Eric Maskin professzorral közösen pályolgatta őt kínai hallgató Ph. D.-munkáját, később mind egyikkük nagy karriert futott be. Qian Yingyi például a legnagyobb tekintélyű kínai egyetem, a Csinghua (Tshing-shua)

¹⁰ Jeffrey D. Sachs a kilencvenes évek elején a Harvard professzora volt, sokkterápiáról vallott népszerűvel évekig témát adott a rendszerváltó országok leírásában és kritikájában.

2009. október 5. Műsorvezető: He Liangliang politika újságíró, aki több híres politikai vezetővel is könyvet – például Jiang Zeminről, aki 1989 és 2002 között a Kínai Kommunista Párt főtitkara,

dekánja lett, két további Kornai-tanítvány pedig ugyanott tanszékvezető. A 2007-ben Nobel-díjjal kitüntetett matematikus-közgazdász Maskin fontos elméleti írásokkal járult hozzá a puha költségvetési korlát elméletéhez. Ezzel a jelenséggel foglalkozott disszertációjában a legelső kínai Ph. D.-s hallgató is, mivel a hazai állami szektorban és a bankrendszerben jócskán volt mit elemezni... Kornai tanári tevékenységéről és a kínai tanítványainval való kapcsolatáról Xu Chenggang professzor írt megemlékezésével tartott recenziót¹². A gondolat erejével megélelensé alkalmából.

Kornai Jánossal először 1986 tavaszán találkoztam egy általa vezetett harvardi kurzuson. (...) nagyon különleges volt. Ahogy önéletrajzában is leírta, ő nem kapott semmilyen nyugati típusú formális közgazdasági oktatást, kizárólag saját tapasztalatokból szerezte meg tudását. Így a Nyugaton megszokottaktól eltérő módszerekkel tanított. A kurzus megtartásának folyamata pedig egyben *A szocialista rendszer* című könyv megírásának folyamata is volt.

Nekünk, kínai hallgatóknak az órán tárgyalt helyzetek és témák nagyon ismerősek voltak. A kelet-európai gazdasági rendszer közgazdasági elmélete mellett annak társadalmi valóságáról is beszélt, mégpedig nagyon pontosan és mélyrehatóan. A többi kurzus elsősorban a nyugati világ gazdasági jelenségeit tárgyalta. Ezért mi, a gazdasági reformok kezdetén álló Kína diákjai és kutatói ezeket nem tudtuk hova tenni. Részvény piac, kötvénypiac: ezek a fogalmak az akkori nyugati közgazdaságtan központi jelenségei voltak, de Kínában nem ismerték őket. Abban az időben Kínában még fellett bankrendszer sem volt, nemhogy monetáris politika. Így más órákon mindig úgy éreztük, hogy hiányzik a kapcsolódási pont. Ezzel szemben amikor Kornai a Kínára is jellemző be-

ruházási éhségről és a lakáspolitikáról beszélt, egyfajta meghitt érzés fogott el bennünket. (...)

A szocialista rendszer című mű megszületésének folyamata is nagyon érdekcs. Előre megírta a vázlatot és az előadás anyagát, majd felvette az óráit magóra. Felkért a csoportból egy anyanyelvű diákot kutatási asszisztensnek, aki papírra vetette a hanganyagot. Később Kornai kommentárokat és szerkesztői megjegyzéseket fűzött az átirathoz. Más országokból származó hallgatókat is – például a kínai nyelven beszélő diákok közül Qian Yingrit és engem, illetve németül, oroszul stb. beszélőket – felkért kutatási asszisztensnek. Az volt a feladatunk, hogy a könyv által tárgyalt rengeteg kérdéshez anyagot gyűjtsünk, majd rendezzük el a különböző nyelvi forrásokat, és az azokról nyert adatokból formáljunk táblázatokat. Végül pedig a Kornai által kért módon formailag is egyeztetésük ezeket. (...)

Annak érdekében, hogy mélyrehatóan tanulmányozzam a szocialista rendszert, úgy döntöttem, hogy Kornai professzort kerem fel egyik Ph. D.-témavezetőmnek. Emiatt a harvardi éveim alatt Kornai nemcsak tanárom, hanem mentorom is volt. A doktori disszertációs védésemen témavezetőként és bizottsági tagként is szerepelt, ezt a dolgot azonban lévő aláírása örökre tanúsítja. Bár témavezetőnek kemény, mint idősebb barát nagyon közvetlen, sőt több mint szívélyes volt. Például gyakran meghívott bennünket az otthonába vacsorára. Ilyenkor felesége főzött. A Harvardon töltött évei alatt egyetemi szolgálati lakásban lakott, amely közel volt a Kennedy Schoolhoz. Emlékszem, amikor legelőször jártam nála: a berendezések magyar kultúránkról tanúsítottak, és felesége magyar ételekkel örvendeztetett meg minket. (...) Meséltem neki az életemről, többek között arról, hogy annak idején edesapámra rásütötték a »jobbboldalság« bélyegét, rám pedig úgy tekintettek mint »ellenforradalmi elemre«. Emiatt tíz évig vidéki faluban él-

tem, és mezőgazdasági munkát végeztem (a kiszabott kényszermunkát is beleértve). Úgy érezte, ezek a tragédiák ismerősek számára; hazájában is történtek hasonló esetek. Amikor *A szocialista rendszer* című könyv előszavában azt írta, hogy az egyik kínai diákja megpróbáltatásokon esett át, akkor az én tapasztalataimra utalt, amelyek természetesen nemcsak velem történtek meg, hanem egy egész nemzedéknyi kínai fiatalal.

A köztünk lévő kapcsolat és megértés elmélyülése számos konkrét eseménynek is köszönhető. Amikor a disszertációmot írtam, Pekingben fontos események történtek. Abban a két hétben nemcsak az irrodába, hanem az otthonába is elhívt, tartalmas beszélgetésekre. Hozzánk hasonlóan ő is aggódó figyelemmel kísérte a kínai híreket. Az események mélyen érintették, hiszen felidézték az 56-os emlékeket. Úgy érezte, Kínában hasonló események zajlanak, mint annak idején a hazájában. A kínai események miatt mély aggodalom töltötte el, ahogyan tudott másra koncentrálni.

Sok más kínai diákhoz hasonlóan engem is felkavartak az események. Nagyon ingerlékeny voltam, minden energiamat a diákok által szervezett politikai tevékenységekbe fektettem, és elhanyagoltam a tanulmányaimat. Elkor Kornai nagyon komoly beszélgetésre hívott, és megosztotta velem a saját elhatározását, amelyet az 1956-os magyar események hatására hozott meg. Elmondta, hogy választani kell: vagy politikai aktivista leszel, vagy tudós. Nem lehetsz félig ez, félig az, mert akkor egyiket sem lehet jól csinálni. (...)

Mostanában, a 2008-as pénzügyi válság kitörése után rengeteg e-mailt váltottunk. Kitegyesztettem a puha költségevételi korlát elméletét az amerikai pénzügyi rendszerben rejlő alapvető kérdések elemzésére is. Véleményem szerint a probléma abban gyökerezik, hogy az Egyesült Államok globális méretekben működő pénzügyi szervezetei annak költségvetési korlát gyakorlatát

alkalmazták egész országokra vonatkozóan, és ezzel alapjaiban zavarták meg a pénzügyi rendet. Az általuk használt újszerű pénzügyi instrumentumok szisztematikusan lazították fel a pénzügyi szervezetek és a lakosság költségvetési korlátait.”

VI. Disszidensek

Különlegesen érdekesek azok a reakciók, amelyekben kínai másnévt gondolkodók a régi szöveg terminus szerinti „disszidensek” méltatták A gondolat erejével. Kornainak kínai barátai ajánlották figyelmébe azt a dialógust, amelyet Lu Yuegang és Liu Suli folytatott *A Mirror for Intellectuals*, azaz *Tükör értelmiségiek számára* címmel, a *Klasszikusok – újraválasztás* sorozat keretében.

A két beszélgetőfő között nemzetközileg Liu Suli az ismerősebb, aki a Tiananmen téri tüntetésben vállalt szerepe miatt 1989-ben húsz hónapra bebörtönöztek. Ezt megelőzően a Pekingi Egyetem politológiai és jogtudományi karának oktatója volt, a diáklázadást egyik tanítvány vezette. A tanár kezdetben csak megfigyelőként vett részt az eseményekben. Több tudományi filmtekerest elfényképezett, végül csatlakozott a felkelőkhöz, és szörnyűk lett. Pekingi börtönéből 1991-ben szabadult, ezt követően elbocsátották, és kizárták a kommunista pártból. Elkor az egyetem környékén könyvesboltot és kávéházat nyitott, amely az értelmiség törzshelyévé vált. Jelenleg azzal foglalkozik, hogy elmélyült beszélgetések során felhívja az utat, amely visszavezetheti Kínát a modern, demokratikus világba. Allitása szerint most is folyamatosan figyel őt a titkosrendőrség.

Lu Yuegang író tíz évig a *China Youth Daily* című lap újságírója volt. Riportjaiban Kína szociális problémáit tárgyalta, céljának tekintve, hogy a változásokat objektíven, pontosan dörzsolja. Nyitott hangot ad a legelnyomottabbak trükkjeit, a közvélemény lelkiismeretét. Liu egyúttal a szólás- és sajtószabadság ellen harcos.

¹² Xu Chenggang: A gondolat erejével című könyv és a gondolat útja. The Economic Observer, 2009. október 5.

„A Klasszikusok – újranyolvasva ezúttal egy különleges kiadással jelentkezik (...) ez az első alkalom, amikor egy ma élő nagy gondolkodó műveit elemezzük. (...) Kornai erős hatást gyakorolt a kínai közgazdászok egész generációjára, de ő és nézetei felelősséget szereztek a kínai anyanyelvű szakmáknak, akik korábban csak a közgazdász szakmáron korlátozódtak, másrészt, a fiatalabb generáció alig ismeri. Véleményünk szerint Kornai nézetei sokkal fontosabbak Kína számára, mint más divatos nyugati és keleti írások. (...)»

Kornai számos kínai diák tanítómestere. Lehet, hogy ő az, akinek gondolatai a legtöbb híres kínai közgazdászra mély hatást gyakoroltak. Ennek a feltevésnek egyik elképzelhető oka az, hogy Kína kiemelten fontos szerepet tölt be Kornai gondolatvilágában. A mai adás melyen tisztelt vendége Lu Yuegang, akinek segítségével áttekinthetjük Kornai professzor tudományos karrierjét, főbb műveit és következtetéseit. Ezen felül reméljük, hogy könyveiből és gondolatából új inspirációkat meríthetünk.

LU YUEGANG: A nyolcvanas évek elején két személység volt jelentős hatással a kínai közgazdászokra és a reformpolitika bevezetésére. Egyikük Kornai professzor *A hiány* című művével, a másik pedig Ludwig Erhard, a korábbi nyugatnémet gazdasági miniszter és kancellár a *Prosperity Through Competition*¹³ című művével. Kína a reformok korai fázisában azért épp a kelet-európai mintát követte, mert Magyarország és a többi kelet-európai ország helyzete Kinához nagyon hasonló. (...) Magyarországon a reformok az ötvenes évek elején kezdődtek. Azok a kérdések, amelyekkel Magyarország szembeállta magát, például hogy hogyan lehet megreformálni és felszámolni a tervgazdaságot, Kinában csak két évtizeddel később, a nyolcvanas években merültek

¹³ Ludwig Erhard: Wohlstand für Alle, I. kiadás: 1957, az Egyesült Államokban 1958-ban jelent meg.

fel. Ezi igazán meglepőnek találtam. Az akkori politikai körkép szerint Magyarország volt Kelet-Európa legliberálisabb országa, utána Lengyelország és Csehszlovákia következett. Jugszlávja egy korai fázisban számtalolt liberálisnak, amikor nyíltan visszatartotta a sztahanista rendszert. *A hiány* és *A szocialista rendszer, kritikai politikai gazdaságtan* című művei kapcsolatban végigkövethetjük Kornai közgazdászról gondolkodóvá való fejlődésének természetese útját. (...) Az 1956-os forradalom után Kornai ki jelentette a barátainak, természetesen nem nyilvánosan, hogy szakít a marxizmussal és a marxista politikai gazdaságtan eszméjével. (...) A hiányszindróma lényegében a tervgazdaság és a sztalinista rendszer tünete. Nemcsak a főgyártási cikkek hiányára utal, hanem a készletfelhalmozásra, pazarlásra és gyenge minőségre is. Ezenfelül, melyebb értelemben, a gazdasági hiány mellett az erkölcsi hiány fogalmát is feléleli. Amikor Kornai *A hiány* megírta, nem aknázta ki a témát teljes mélységében, hozzátéve legkésőbb kinyitotta annak az anyagnak, ami a könyvhöz tartozott volna. Ráadásul a könyv harmadában számos matematikai modell mutat be, hogy állítsunk alátámasztást. Szerintem ezt szándékosan tette, hogy ezt az érzékeny problémát kódolja ábrázolja.

LIU SUI: Sajátos nyelvet alakított ki a gondolatának kifejezésére, hogy elkerülje a politikai üldözést.

LU Igen, ezt hívhatjuk akár »tudományos nyelv«-nek is. Kornai egy zsidó langelme, aki remek túlélő. Tudományos karrierjét hosszú távra tervezi, és melyen hisz a gondolat erejében.

LIU Nagy jelentősége van annak, hogy Kornai önelterajzának *A gondolat erejével* címet adta. Talán jobban megértjük, hogy miért, ha a kelet-európai országok helyzetére tekintünk. Kelet-Európában a hosszú idő alatt felhalmozódott konfliktusokat radikális változások követték. Ebben az időszakban nagy szerepet játszott az úttörő gondolatok ereje. Például számos egyén szakított a kommunista intézményrendszerrel és a kommunizmus eszméjével, ez gyakori jelenség volt Kelet-Európában. Kinában azonban a tudósok soha nem dobták el maguktól a kommunista ideológiát. Más szóval, gondolatuk soha nem jutottak olyan messzire, hogy az eredeti kommunista rendszert kritizálták volna, így nem születhettek erőteljes elméletek sem.

LIU Kornai azért tudta megalkotni saját elképzelését, mert hitére alapozta azt. Miért nem jelentkeztek ilyen eredeti gondolatokkal a kínai tudósok? A nyolcvanas évek óta tartó kínai felvilágosulási kampány kicsit olyan, mint a félig megfőtt rizs – nincs megfelelően előkészítve a tálláshoz. (...) Az úgynevezett »reform és nyitás« helyesen fordított sorrendben, »nyitás és reform« lenne, mert a nyitás megelőzte a reformot. A magát a külvilágtól évtizedekre elzáró Kína számára a nyitás egyértelmű célkitűzés volt, míg a reform egy esetleges törekvés. (...)

Több olyan kínai tudós is van, akiket hosszú időre bebörtönöztek, és számos olyan is akad, akik jómódban élnek külföldön. Néhány közülük 20-25 éven át tanított külföldi egyetemeken. Nekik már külföldre kerülésük előtt is alapos rálátásuk volt Kína helyzetére, de egyiküknek sem sikerült olyan ideológiai rendszert megalkotnia, amely megoldást jelentene Kína problémáira. Ez rádobott minket arra, mennyire érdekes volt Kornai élete. Nem sokkal azután, hogy Magyarország nyitni kezdett a világ felé, Kornai Amerikába utazott és a Harvardon tanított több mint húsz évig. Két dolgot érdemes ebből az időszakból megemlíteni. Mikor hazájában drámái változások zajlottak, nem tért ugyan azonnal haza, de minden folyamatosan lévő munkáját felfüggesztette.

LIU Ahogy már korábban említettük, kitartott a tudományos kutatás mellett.

LIU Igen. Tudósként tette a kötelességét. Hite, hogy abban rejlik az ereje, hogy folyamatosan halad előre a tudományos munkásságában. Magyarországra később nem a politikai nyereség

reményében tért haza, hanem kutatási célokkal. Pontosabban, azért tért vissza Magyarországra, mert ez a hazája.

LIU Még egy bizonyíték, hogy milyen erősen hit a gondolat erejében. »

*Liu és Lu nével vállalták, hogy dialógussuk az interneten megjelenjen. Akadtak azonban, akik áhnevet választottak – például az, aki a könyvből vett idézetekre építette mondandóját, és beszédesen Zombi-ként aposztrofálta magát.*¹⁴

„Bevallom, azért olvastam el ezt a könyvet, mert kíváncsi voltam, milyen az élet egy olyan országban, amely egykor szintén szocialista berendezkedésű volt. De Kornai mintha átlátott volna ezen az olvasói szándékon, és már az előszóban leírta: »Könyvem nem vállalkozik a történeész feladatának elvégzésére. Ennek megfelelően még arról sem tudok tájékoztatást adni az olvasónak, hogy milyen más műveket tanulmányozzon. (...) A kortól csak annyit tudok és akarok bemutatni, amennyi saját életemhez kapcsolódik. Azt a társadalmi-történelmi közeget, amelyben saját életem eseményei zajlottak. (...)»

Ragaszkodott ahhoz, hogy hivatalos, az állam által engedélyezett módon jelentesse meg véleményét, még akkor is, ha ez öncenzúrát igényel (például *A hiány* sem teljes ilyen tekintetben). Ami még fontosabb, hogy nyugati tudományos folyóiratokban publikáljon, hogy rendszeresen találkozhasson a Nyugaton élő kollégákkal, hogy hosszabb időt töltsön az ottani kiváló oktatási intézményekben. Egysszóval a nyugati tudományos körök tagjává kívánt válni, valamint hitet a törvény által megengedett úton hatást kifejteni. (...)

A memoár nagyon sokszor említi az emigrációt. 1956-ban sok magyar úgy döntött, elhagyja hazáját, de Kornai nem tartozott közéjük. 1986 után, miután a Harvardra került, soha nem folyamano-

¹⁴ Az írás 2009. október 10-én bukkant fel az interneten.

dolt amerikai állampolgárságért, sőt a zöld kártyra lehetőségéről is lemondott. Kornai a következőképpen magyarázta döntését (...) »Munkáimnak az adott különlegességet, az első könyvemről az utolsó cikkemig, hogy olvasalaki írta, aki maga is ott élt, saját szemével látta, saját maga is átélte azt, ami ott történt. Sok olyan kutatást végeztem, amely általános témával foglalkozott, de a magyar példa alapján.«¹⁴

VII. Kétféle olvasat

A Kínai Népköztársaság legbefolyásosabb közgazdászának tartott Wu Jinglian 80. születésnapját 2010. január 26-án és 27-én kétnapos konferenciával ünnepezték.

Erre a szervezők meghívták Kornai Jánost is, hogy tartson előadást, ő azonban egészségi okok miatt nem vállalkozott az útra, közszerelő szavait videózokhoz küldte el. A konferenciára benyújtott előadást Liberté, Egalité, Fraternité címen Xu Chengang professzor ismertette.¹⁵ A hozzászólók közül Qian Yingyi, a Csinghua Egyetem dékánja egyebek mellett arról beszélt, Kornai már a nyolcvanas évek elején felvetette a gondolkodásszabadság fontosságát a szocialista országok reformjaiban, ami hatott a kínai közgazdászokra is, akik ading a szabadság eszméjét pusztán a hatékonyság javítása és a növekedés felgyorsítása eszközként tekintették. A másik vitaindítót Masahito Aoki, a Stanford Egyetem professzora tartotta, aki úgy vélekedett: »A Liberté, Egalité, Fraternité eszméjének kulcsa örökérvényű utazás, igazán szerencsések vagyunk, hogy olyan nagyságok kalauzálhassanak bennünket, mint Kornai professzor és Wu Jinglian.«

A konferencia nyílt hangvételű azonban még messze nem általános. Bizonyosság erre Kornai János írásban adott interjúja a *Caijing* című lapnak,¹⁶ amely

idén februárban két választ a Kínát foglalkoztató aktuális kérdésekre. Kornai ezúttal is ügyelt arra, hogy a szerkesztőket ne hozza zavarba, nyers megfogalmazással ne akadályozza az interjú megjelentését, viszont ne is rejtsen el – legfeljebb bendőzzon – a politikai helyzetéről vallott felfogását. Az interjú bizonyítéka annak is, mennyire más hangvételű volt annak is, mennyire más hangvételű volt annak ugyanannak a szövetségnek Kínában és Magyarországon.

„CAIJING A gazdasági rendszerváltás során hogy lehet megfelelően megtervezni a piaci és állami funkciókat? Kínában például egyes területeken túl erős a piaci koordináció, másból viszont túl gyenge. A magyarországi gyakorlatot figyelembe véve Ön mit javasol?»

KORNAI Ön most a magyar tapasztalatáról kérdezett. Magyarországon nincs konszenzus ebben a kérdésben. Ez éppen az egyik olyan kérdés, amelyről éles viták folynak a demokratikus politikai élet fórumain, a sajtóban és az értelmiség beszélgetéseiben. Én persze nem csak Magyarországon vitatnám ez, hanem szerte a világon. Ez körünk egyik alapkérdése, amelyet a világ valamennyi nagy régiójában szinte azonos időben tűzött napirendre a történelem. Ahol korábban a szocialista rendszer túlsúlyra jellemzett, nyilvánvalóan az állam szerepének csökkentésére törekedtek és töreköznek ma is. Viszont a fejlett kapitalista országokban a nemrég kezdődött pénzügyi-gazdasági válság felélesztette az igényeket a hatékonyabb állami szabályozás iránt.

Az én szememben a kínai fejlődés egyik legvonzóbb – valóban példamutató – vonása a kisléptékes. Sok országban, köztül Magyarországon is forrófejű reformerek kidolgoznak egy elképzelést, amit aztán egy csapásra, univerzális ér-

vényességgel, az ország egész területére be akarnak vezetni. Ugy látom, Kínában más volt az események szokásos sorrendje. Egy-egy nagy változás rendszerint úgy kezdődik, hogy megjelenik egy helyi kezdeményezés. A felsőbb vezetők felfigyelnek rá, támogatják, és ha valóban bevált, akkor példaképpen átlítják az ország többi része elé. Ha a kezdeményezés valóban életrevaló, akkor elterjed, s a terjedés útjeme menet közben még gyorsulhat is.

Nincs átfogó és egyöntetűen érvényes arányszám az állami-bürokratikus koordináció és a piaci koordináció között, mondjuk, 30:70, 50:50 vagy 70:30. Más arányok kívánatosak a bankszektorban és a közoktatásban, az egészségügyben és a rendőrségi munkában. Van olyan szféra, amelyben az államnak kell játszania a fő szerepet, és van olyan, amelyben a piacnak kell dominálnia. Mindenképpen fontos, hogy miközben az állam és a piac közötti munkamegosztás legjobban arányait és formáit próbáljuk kialakítani, ezt kellő józansággal és illúzió nélkül tegyük. Nem igaz, hogy a piac hibátlannal működő csodápezet – de az sem, hogy ragadozók vadászterületétől szolgálat kiismerhetetlen dzsungel. Nem igaz, hogy az állam mindentudó, tökéletes tárgylagossággal és tisztességgel működő, megvezethetetlen közbiztosítók kezében van – de az sem, hogy az állami döntések kizárólag hatalomvágyó és korrumpált emberek től függenek. Mindkét mechanizmus távol áll a tökéletességtől. És még csak az sem biztos, hogy a kétő együttes hatása kölcsönösen kioltja egymás hibáit. Még az ellenkezője is előfordulhat: a két mechanizmus egymásra hatva kölcsönösen azt is lerontja, ami az egyikben vagy a másikban külön-külön előnyös lenne.

Nincs szükség általános és semmitmondó jelszavakra: »Erősebb állam kell a piac túllapására ellen!«, vagy: »Félre a bürokratikus beavatkozásokkal; a piac majd megoldja a problémákat.«. Ehelyett felelősségteljesen, elfügglenség és előítéletek nélkül kell konkrétan ele-

mezni egy-egy részterület problémáit és kialakítani az állami befolyás szükséges mértékét, határait.

CAIJING Egyes nézetek szerint Kína gyors gazdasági növekedésének automatikus következménye lesz az átfogó reformok megvalósulása. Mi erről a véleménye? Vajon az átfogó reform a gyors gazdasági növekedés szükségessé válik mellékterméke lesz?

KORNAI Ha sok ország évszázados léptékek számba vett történelmét tanulmányozzuk, levonhatjuk a következőket: nincs automatikus, determinisztikus kapcsolat a gazdasági fejlettség és a politikai formák között. Még kevésbé mutatható ki valamiféle szimpatikus ok-sági összefüggés a növekedés útjeme és a politikai élet fejlettsége között. A Szovjetunióban a termelés a sztráik első öt éves terv idején fejlődött a leggyorsabb ütemben – és ezt terrorhullám, szörnyű elnyomás kísérte. Németország a legfejlettebb és leggazdagabb ipari országok közé tartozott, amikor Hitler és a náci párt uralma alá került. És megfordítva, egész sor európai országban a fejlettségnek a malhoz képest sokkal alacsonyabb szintjén kezdett kibontakozni a jogállam és a parlamenti demokrácia.

A magántulajdon, a szabad vállalkozás, a piaci koordináció térhódítása kedvező feltételeket teremt a politikai reformhoz – de nem garantálja automatikusan a politikai reform megvalósulását.

CAIJING Ön 1986-ban Kínába utazott, hogy a makrogazdasági vezetéstől szóló konferencián részt vegyen. Ezen a konferencián a gazdasági reformok négy lehetséges modelljét vázolta fel, és a makroirányítás piaci koordinációját részesítette előnyben. Azóta eltelt húsz év, és Kína hatalmasat lépett előre a piacorientált reformok terén, de piaci reformcéljai mégsem valósultak meg. Nem fektették le megfelelően a piacgazdálkodás és a magántulajdon alapjait, a kormány továbbra is a magánvállalkozások ügyeivel bajlódik, és a bürokratikus monopóliumok továbbra is működ-

¹⁴ Kornai János: Liberté, Egalité, Fraternité – Gondolatok a szocialista rendszer összeomlását követő változásokról. Mózgó Világ, 2010/7.

¹⁵ Ma Guochuan: Interjú Kornai Jánossal, 2010. március 29. Részletek. Az 1998-ban alapított *Caijing* magazin kéthetenente jelenik meg, számonként 225 ezer példányban.

nek. Ugyanakkor, paradox módon, a kormány makrogazdasági kontrollja erősödött. Véleménye szerint milyen intézkedések segítségével lehetne megvalósítani Kína piaci reformcéljait?

KORNAI Tartózkodni szeretnék attól, hogy innen a távolból, Budapestről tanácsokat adják a kínai gazdaságpolitikának. Az Onök országában kiváló közgazdászok vannak, akik alaposan ismerik a körülményeket, a politikai, gazdasági és társadalmi helyzetet – ők nálam jobban meg tudják mondani, mi a teendő. Legfeljebb arra mernék vállalkozni, hogy néhány kérdérről elmondjam az észrevételeimet.

Benyomásom szerint nagy problémák vannak a bankszektorban. Tény, hogy sok amerikai és európai bank mostanában nehéz, sőt némelyik válságos helyzetbe került, miközben a kínai bankok kívülről szilárdnak látszanak, ez azonban nem jelenti azt, hogy minden rendben van. A kínai szakértőknek nyitott és kritikus szemmel kell elemezniük a monetáris politikát, az árfolyampolitikát, a hitelállomány összetételét, különösen a rosszul teljesítő hitelek kezelését.

Félt, hogy az igen gyors ütemű fejlődés közepette olyan aránytalanságok és egyensúlyhiányok keletkeznek a gazdaságban, amelyek később nagy bajokat okozhatnak. Negyven évvel ezelőtt írtam egy könyvet ezzel a címmel: *Ervélített vagy harmonikus növekedés*. Annak idején kínai nyelvre is lefordították, de attól tartok, már régen kifogyott a könyvesboltból. Ebben a könyvben a szovjet és a kelet-európai tapasztalatból következtetve szót emeltem a növekedési ütem féltése ellen. Miközben a gazdaságpolitikuskok hajszolják a GDP minél gyorsabb növeledését, elhanyagolnak egyes fontos fejlesztési feladatokat, például a lakásépítést, a környezet védelmét, a nagyvárosi közlekedést és így tovább. A könyvben egy hasonlat is szerepelt a diszharmonia illusztrálására: egy férfi, akin elegáns új zakó van, kopottas, de azért viselhető nadrág, ám a lábán nincs cipő. Talán érdemes len-

ne ezt a könyvet Kínában újra az olvasó kezébe adni.

Az általam megismert adatokból úgy tűnik, hogy Kínában erősen nőtt a jövedelemegyenlőtlenység. Ez gazdaságilag is hátrányos, arról nem is szólva, hogy joggal bánja az emberek igazságérzetét. A jelenség előbb-utóbb komoly társadalmi feszültségek forrásával válhat.

Fel kell készülni arra, hogy a kínai export piaca szűkülhet. Minél inkább nő majd Kínában az egyéni és a társadalmi fogyasztás, annál kisebb lesz a rész a Kínában és a fejlett országokban termelt áruk bérközlege között. A kínai gazdaságpolitika eddig az export- és beruházás-vezérelte növekedés stratégiájára rendezkedett be. Kérdés, fel van-e készítve ennek a stratégiának a módosítására.

A modern piacgazdaság zavartalan működéséhez nélkülözhetetlen a jogállam. Már történetek fontos lépések a jogrend modernizálására, de – úgy hiszem – még igen sok a tennivaló mind a magántulajdon és a köztulajdon védelme, mind a szerződések megtartásának kiénekszerűsítése érdekében.

A problémák, gondok és tennivalók felsorolása koránisem teljes. Öszrintén remélem, hogy a kínai gazdaságpolitika megtalálja majd a helyes válaszokat a nehéz kérdésekre.

CAIJING Kínai közgazdászok véleménye szerint Kínának a reformok megvalósításához nagy árat kell majd fizetni. Ön hogy látja e tekintetben a kínai reformok jövőjét? Mit tanulhatunk Kelet-Európától?

KORNAI Tartózkodnék attól, hogy a kelet-európai átalakulásból univerzálisan érvényes következtetéseket vonjak le. E régió lakossága egyúttvére sem nagyobb Kína egyetlen tartományánál – és mégis, mennyire változatos a sok kis és közepes méretű ország tapasztalata! Ha egy adott évet vizsgálunk, az egyik ország éppen nagy eredményeket ért el, a másikban felgyűttek a bajok. Mindegyik országban sikerek és kudarcok váltogatják egymást. Különösen fontos, hogy

a felresikerült lépésekből okuljon a többi ország.

Hosszú távon nem válik be a populizmus. A lakosság előbb-utóbb számon kéri a népszertű, de felelőtlen ígéretet teljesítését, és félresodorja azokat, akik könnyelmű gazdaságpolitikát folytattak.

Nem válik be a reformok rékényszerítése a lakosságra. Azok a reformok bizonyulnak tartósak, amelyeket alapos vita előz meg, és széles körű támogatásban részesülnek.

Nem válik be a kormányzat politikáját bíráló nézetek elfojtása. Több kelet-európai országban próbálkoztak meg a kormányzó pártok az ellenzéki hangok elfojtásával, a tiltakozások leverésével, a független véleményt nyilvánítókat megfélemlítésével. Ez ideig-óráig csendet teremthetett, de előbb-utóbb mégis tetret kellett engedni a nézetek közötti

versenynek, a vélemények szabad megnyilvánulásának.

Nem válik be a nacionalista arrogancia, a sikerekkel való henegegés. Nagyobb rokonszeny övezi a külvilágban azokat az országokat, amelyek kinyitvánnyják: késznek tanulni, készek befogadni és a helyi adottságokhoz adaptálni a külföldön jól bevált politikai és gazdasági tapasztalatokat.

A Szovjetunió felbomlása után keletkezett utódállamok és az egykor kommunista vezetésű Kelet-Európa országai egyúttvére egy hatalmas laboratóriumot alkotnak. Sokféle politikai és gazdasági intézmény kipróbálása folyik itt. Azt javasolnám kínai barátainnak: ragadják meg ezt a rendkívüli lehetőséget. Nézzenek körül alaposan az órási laboratóriumban, okuljanak a hibákból, és hasznosítsák a sikeres tapasztalatokat!”

Kőrösnényí Tamás: **Tájhangok** (52. o.)